

Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei
I- IV, un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu.
Blestemul – între magie și credință

Maria Mocanu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Majoritatea cărților care au fost citite în Țările Române cuprind, alături de textul propriu-zis, sute de însemnări pe filele albe de la început sau de la sfârșit, care servesc la legatul cărții, pe marginile paginilor sau, cel mai adesea, la sfârșitul textului. Elemente de escortă a conținutului propriu zis al cărții, vechile însemnări capătă o valoare de sine stătătoare și se constituie, ele însele, într-o literatură distinctă, alcătuind o frescă a unei epoci trecute. Articolul de față are la bază corpusul *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, cuprinzând patru volume și acoperind un segment temporal de peste patru secole (1429-1859).

Argument

În funcție de fragmentul de realitate receptat și consemnat, conținutul însemnărilor poate fi clasificat. Astfel, unele consemnări au în prim plan cartea, altele notează informații despre fenomene naturale, evenimente istorice, personale, rețete sau sfaturi în legătură cu diferite boli sau alte suferințe, încercări de condei, pomelnice, note contabile și inventare, socoteli, chitanțe, mesaje și scrisori, versuri etc. Consemnările marginale care se referă la carte se detașează, numeric, de celelalte.

Majoritatea însemnărilor care fixează donația cărții către un lăcaș de cult sau care notifică proprietatea conține diferite blesteme, acestea întărind prestigiul simbolic al cărții. Situat la intersecția dintre religie și magie, blestemul își are originea în credința în puterea cuvântului. Pentru omul lumii tradiționale cuvântul nu este numai semnificant și semnificat, el deținând o forță spirituală intrinsecă ce transcende această dualitate, cu puteri transformatoare – creatoare sau distructive. De aceea, cuvântului îi revine un rol deosebit în activitatea magico-religioasă. Cuvântul-putere și cuvântul-cauză (Bernea 1997: 256), transpuse în blesteme, devin forme incisive de expresie, cu degajare de efecte malefice. Eficacitatea puterii magice a cuvântului implică trei aspecte: credința în eficacitatea cuvântului a celui care inițiază actul, credința potențialei victime în această putere, precum și încrederea și exigențele opiniei colective (Levi-Strauss 1978: 199).

Odată transferată posesia prin actul donației, cartea (de cult) – așezată în strană sau altar – este asimilată odoarelor bisericești, devine obiect sacru, proprietate inalienabilă și inamovibilă a bisericii (Ofrim 2001: 126). Astfel, blestemul

îndeplinește un rol de protecție împotriva înstrăinării ei de lăcașul de cult, faptul că este fixat în scris amplificându-i prestigiul și forța eficientă. În termenii societății moderne, el funcționează ca o asigurare de bunuri. Într-o lume în care cuvântul Domnului, biserica, făceau parte reală din viața individului, invocarea divinității împotriva celui care ar îndrăzni să se abată de la regulile religioase probabil că avea, cel puțin într-o anumită epocă, efectul scontat. Greutatea imprecăției și multitudinea de maledicții îndreptate spre cei care vor face altminteri transformă blestemul într-un mijloc de presiune cu valoare profilactică, având un impact asupra mentalului impregnat de spirit religios, provocând, cel mai probabil în prima perioadă a epocii cercetate, o teamă reală. Totuși, blestemul nu este, uneori, suficient împotriva uzurpării cărții. Dovadă o fac nenumăratele însemnări despre răscumpărarea cărților furate, „robite”, „răpite” – atât de către păgâni, cât și de către creștini. Imprecăția este importantă deoarece surprinde o anumită sensibilitate, reflectă „mentalități, psihoze, speranțe” identificabile în „durata lungă” a istoriei (Mazilu 2001: 183). Cu origine păgână, blestemul se încadrează într-o religie populară, în care spiritul de religiozitate coexistă cu credința în magie. Creștinat, blestemul păstrează un nucleu bizantin, pătruns pe teritoriul românesc prin cancelariile sud-slave și, de aici, în consemnările marginale (Mazilu 2001: 184-187). În cadrul acestor anateme se poate observa un tipar cu câteva variații care invocă judecata divină într-un mod foarte expresiv.

În corpusul de însemnări, de la sfârșitul secolului al XV-lea și pînă la mijlocul veacului al XIX-lea, blestemul este o prezență constantă, sensibil mai rar în ultima perioadă. Structural, blestemul complet conține mai multe secțiuni: prima parte consemnează interdicția deteriorării actului de donație, urmează invocarea (piramidală) a ierarhiilor cerești pentru a pedepsi vinovatul, cu trimiteri la figuri destabile din istoria creștinismului; secvența justițiară se subdivide, și ea, în proiecția atât a unei pedepse spirituale, cât și a uneia fizice, pămîntești. Bineînțeles, ordinea este comutativă. De asemenea, tiparul blestemului este mereu ajustat de invenție, de creație liberă. Stereotipia este adeseori ruptă de elemente noi, care dau un alt suflu formulelor pietrificate.

Faptele sancționate

Semnificația primă a blestemului este de interdicție. Sînt sancționate în discursul imprecăției „stricarea” sau risipirea daniei sub orice formă, blestemul cuprinzînd uneori întreaga polimorfie a păcatului legat de deteriorarea donației (Radosav 1997: 74) sau a posesiei. Astfel, sub incidența blestemului vor cădea cei care se vor „ispiti” „s-o vîndă ori s-o fure” (I, 27¹), aceștia devenind „(je)fuitori de

¹ Datorită frecvenței, trimiterile la textele din *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008-2009, vol. I – IV, se vor face în felul următor: între paranteze rotunde se va nota numărul volumului cu cifre romane, urmate de numărul paginii cu cifre arabe.

celi sfinti” (III, 448), cine „se încumetă s-o clintească sau s-o ia de la această sfântă biserică” (I, 81), „oricini va îndrăzni a o lua sau a o răpi di la bisărică” (IV, 56), „s-o tănuiască” (IV, 364), cei care vor încerca să o distrugă, „să rupă argintul” (I, 52) de pe ea „sau să lipsască slovine aceste în vr-un feli și le strice” (I, 327), cine „ar vroi să strămute” la alt lăcaș (I, 111). Dar rețeaua celor care intră sub incidența malefică a blestemului este mai întinsă. Sînt vizați de maledicțiunile anatemei nu numai hoții-vînzători, ci și cei care consimt să achiziționeze un bun furat. Ambele părți ale contractului bilateral de vînzare-cumpărare vor avea de suferit: „iar care s-or bucura la precupia vînzării să dea samă înaintea Maicii Noastre Precestii, și vînzătorii și cumpărătorii” (III, 225). De asemenea, găsirea unei cărți este un act încărcat de responsabilitate; volumul trebuie să se întoarcă la posesorul inițial, căci „cine s-ar ispiti să o fure sau să o găsească și n-ar colăci-o, să fie legat de D(o)mnul nostru I(su)s H(risto)s și de Maica Precista și de 318 Oteți de la Nichie. Iar cine ar găsi-o și ar colăci-o, să fie iertat și blagoslovit” (II, 490). Și întrebuițarea defectuoasă a cărții sfinte este sancționată violent. Astfel, alături de cel care o va fura sau înstrăina „ori cu ce chip” este vizat și cel care „va lăsa necetit sau necîntat în vremea slujbei, unul ca acela să fie amestecat și afurisit [...]” (III, 425). Mai îngăduitori, unii autori de însemnări și de anateme introduc o clauză salvatoare. Un *Tetraevanghel* este cumpărat de Trifan împreună cu familia sa „pentru sufletul părinților”, iar „cine se va alege din neamul lor și va îndrăzni a o vinde, acela să fie blestemat și de trei ori blestemat de 318 Părinți de la Niceea, dacă o va vinde fără a avea nevoie mare” (I, 345). Furtul este admis de altă consemnare: „și mai alel să cete(a)scă într-însa și, dacă va socoti că-i va fi de volos (*sic!*) să o fure” (III, 378), unde probabil este vorba despre un folos spiritual, sufletesc.

Victimele blestemului

Uneori blestemul detaliază categoriile de persoane care ar putea să săvîrșească aceste acte, împotriva cărora este îndreptată pedeapsa divină. Dat fiind că, de regulă, sălașul cărții este cel monahal, primii care ar putea să încalce termenii daniei sînt chiar membrii Ecclesiei. Astfel, chiar întîiul blestem din însemnări (1495) explică, apozitiv, pe „cine va strica și va clinti această pomenire, fie episcop sau popă sau oricine” (I, 21), pronumele nehotărît acoperind breșa lăsată de imposibilitatea enumerării complete. Aria consecințelor nefaste se extinde chiar asupra propriei familii, dacă aceasta nu respectă prevederile daniei (deoarece dania se putea retrage): „Și iarăși, cine s-ar încumeta din fiii noștri sau oricine din neamul nostru să ia sau să strice această danie a noastră, acela să fie blestemat.” (I, 51). Bineînțeles, este o chestiune de opțiune a autorului, astfel încît uneori blestemul este chemat să acționeze în afara rudelor: „Iară cene-l va lua si fii treklet și proklet (de) 318 (Sfinți Părinți) care (au fost) în Nichiii, ales fără sementie me.” (I, 252).

Afurisenia acționează nu numai asupra hoțului, ci și asupra rudelor acestuia: „și cini se va ispiti ca să-l furi [...] să fii afurisit pînă la al șaptelea neam, cu tot

neamul lui dimpreună” (III, 466). Enumerația se transformă într-o radiografie a structurii sociale: „Și oricine, din stăpîni, domni, vlădică, potrupop, preut, ctitori, oameni vlădicești, sau oricine, dieci, mireci, de or călca porunca me, blăstămat și anathema va rămîne” (I, 536). În ordine socială descrescătoare, o altă însemnare îi numește pe cei „netemători de Dumnăzău [...] care s-ar ispiti a o înstreina [...], au din arhieriei, au din domni, au din boieri, au din egumenii mănăstirii Niamțului, au din călugării măn(ă)stirii, au și dintr-alți streini [...] să fie blăstămația și afurisiți” (II, 109). Deci, imprecizia nu este discriminatorie, efectele se aplică, egalizator, tuturor, de la mare la mic. Pedepsele sînt, însă, cîteodată, diferențiate în funcție de statut. Monahia Elesaveta Cozmoleasa cere pentru partea mireană o pedeapsă fizică, pe acest pămînt, în timp ce membrii mediului monahal vor avea de suferit întru eternitate: „Deci, cine o va înstreina cu vreun vicleșug di la bisărică, fii di mirean, Maica Domnului să iei vederile și să rămăie orb și olog [...] iară fiind parte doh(o)v(nicească), călugăr sau călugăriță, să să muncească în focul Gheenii și al Iadului [...]” (IV, 163). Blestemul este un discurs care mizează, cum am mai amintit, pe cuvîntul care poate institui efectiv pedepsele invocate. Puterile demiurgice ale cuvîntului sînt invocate și spre mijlocul secolului al XIX-lea cînd, de frică să nu intre sub incidența propriului blestem, autorul se exclude prin adăugarea unei clauze. În contrast cu cei care vor îndrăzni să întrăineze cartea, blestemați, se află duhovnicul Andronic: „[...] Osebit că eu, în cîta vreme voi fi pre pămîntul acesta, am voie a o lua și iarăși a o înapoia acolo” (IV, 396).

Agenți ai pedepsei

Încălcarea interdicției atrage după sine pedepsirea vinovatului de către agenți divini (Țighiliu 1997: 300). Pentru împlinirea damnării sînt invocați toți sfinții și toate puterile bisericești. În general, nucleul invocării îl reprezintă blestemul celor 318 (număr reținut prin tradiție) sfinți de la primul sinod ecumenic convocat de împăratul Constantin cel Mare – Sinodul de la Niceea din 325 (Mazilu 2001: 92). Un *Antologhion* a dat „dumnealui vornicul Ilie din Costîna, la biserică în Dorna [...]. Iară cine ar fura-o să fie blăstemat de 318 Părinți din Necheia” (I, 441). Asupra numărului „oteșilor” nu toți autorii de însemnări marginale sînt lămuriți; majoritatea îl consemnează corect, însă uneori este rotunjit prin diminuare. Diacul Simion a cumpărat o *Psaltire* „și cine s-ar afla să o fure să fie blăstămat și afurisit de [...] cei 3 sute de Oteși” (II, 56). Din numărul corect sînt reținute doar ultimile unități: un *Apostol* donat mănăstirii Căpriană de către monahul Iacov conține, printre altele, blestemul celor „18 (sic!) O(te)și” (II, 65); alteori este, pur și simplu, consemnat greșit: „70 (sic!) de Părinți de la Nichia” (IV, 557). Apelul se prelungește prin invocarea sfinților care patronează bisericile-posesoare ale cărților respective. La începutul veacului al XVIII-lea un volum din *Divanul* lui Cantemir conținea însemnarea: „Acest *Divan* al lumii iaste al Sfîntului Proroc Ilie ce este lîngă tîrgul Suceava, iar cine ar fura-o de la mănăstiri să fie supt blăstămul lui Sf(întul) Ilie.” (I, 331).

De cele mai multe ori însă constatăm o acumulare de forțe împotriva săvârșirii răului (stricarea daniei). Forțele cerești se angajează în pedepsirea culpabililor. Piramidal, la vîrf, Sfînta Treime deschide șirul puterilor cerești; apărătoare, de obicei, a neamului omenesc, Fecioara Maria, este chemată, și ea, să fie potrivnică „furilor de cele sfinte”; de asemenea, se asociază în panteonul sacralității implicat în sancționare (Mazilu 2001: 338): cei doisprezece Apostoli, sfinții proroci, sfinții mucenici, sfinții ierarhi, îngerii, cei patru evangheliști, cei 318 părinții niceeni, diferite nume din hagiografie, baza fiind constituită de invocarea, laolaltă, a tuturor sfinților. Exemplele sînt nenumărate în corpul de însemnări.

Monahul Ioil cumpără, la sfîrșitul secolului al XVII-lea-începutul celui de-al XVIII-lea o *Evanghelie* și o donează bisericii din Poiana Ronci „ce esti a hramului Sf(i)ti(i) Troiță”, încercînd-o cu un blestem împotriva celui care ar fura-o: „să fie blăstămat de Sf(î)nta Troiță și de Maica Precistă și de cei 12 Apostoli și de Sf(i)nt(i) Pro(o)roci și de Sf(i)nt(i) Mucenici și de Prepodobnici și de Precuvioși și de toț(a) sf(i)nt(i) și de cei 318 Oteț(a) Sf(i)nt(i) di Nichiia și de cei 70 de Apostoli și de toț(i) sf(i)nt(i)ii” (I, 328). La 1780 paharnicul Ioniță Bașotă donează „la bisărica dumisale din Șoldănești, la care este hramul Sfîntul Nicolai” un *Penticostar* „asigurat” astfel împotriva celui care „ar îndrăzni să-l ei sau să-l fure, să fie anetemăiat și afurisit de Domnul nostru Isus H(risto)s și de Preacurata Maica Sa, Fecioara Maria, și de cei 12 Apostoli, de cei 318 Oteți și de Sfîntul Neculai, și de Sfîntul Marele Mucenic Gheorghe, și de Sfîntul Grigore Bogoslovu și de toți sfinții.” (II, 317). Atîtea nume din calendarul creștin invocate în blestem nu lasă indiferent, probabil, pe credincios, atingîndu-și scopul inhibitor. Această onomastică creștină este amplificată de numerele biblice și fatidice care abundă, și ele, în blesteme (3, 4, 12, 70, 318 etc.).

Sînt invocate mulțimi de personaje suprafirești ca agenți ai pedepsei divine sau ca pîrși ai vinovaților la Judecata de Apoi. „Ziua înfricoșatei judecăți a lui Hristos” la care se face referire este văzută ca un proces aparținînd justiției omenești, cu pîrși și inculpați: „și care o va fura să-i fie pîrș Maica Precista la strașnicul giudeț” (I, 421); „i-ar cine s-ar încumeta să-l fure sau altfel să-l îndepărteze din sfînta biserică împotriva acestui înscris al nostru, acela să fie blestemat de Hristos și de 318 Sfinții Părinți și să-i fie pîrș Sfîntul Mihail la strașnica judecată a lui Hristos, amin” (I, 126). Uneori cartea însăși devine pîrș la judecată (II, 9) sau este ea însăși capabilă a deveni autor de blestem (III, 203).

Pedepse

Ca act justițiar, blestemul trebuie să pedepsească. Astfel, o parte însemnată a structurii sale o constituie sancțiunile, pedepsele prescrise la adresa celor vinovați (Radosav 1997: 74). Pedepsele invocate sînt de două feluri: fizice și spirituale. Imaginarul blestemului este unul al suferinței, al bolilor chinuitoare, al morții fizice și spirituale (în lumea aceasta și în cea de dincolo): „[...] Deci, cine s-ar ispiti să o înstreineze cu vreun chip de la bisărică, hair și procopsală în toată viața

sa să nu afle, iar în vacul viitoriu să aibă a da răspuns înaintea Domnului judecătoriu” (III, 231).

În retorica blestemului sînt mai multe variante de sancțiuni, formulate gradat, parcurgînd drumul simplu-complex. Ierarhia divină este chemată să fie autor al blestemelor într-un registru gradual. Dacă cineva s-ar încumeta să vîndă sau să fure un *Minei pe luna aprilie*, „să fie blestemat” (I, 27); cine va încerca „să ia” sau „să rupă argintul” de pe un *Tetraevanghel* „acela să fie afurisit” (I, 51); „cine o va vinde sau o va cumpăra să fie anafthema și de trei ori blăstemat” (I, 78); în altă parte autorul „clintirei” cărții dela „sfînta biserică” va trebui „să dea răspuns înaintea groaznicei și nepărtinitoarei judecăți a lui Hristos” (I, 88); „să fie blestemat și anathema, maranafta” cel care va lua sau vinde cartea (I, 118); stricarea daniei face ca agentul acestui act să fie „proclat și triclet, anatema, maranata” (I, 150); cel care ia volumul cu sila de la mănăstire „să fie afurisit și anafthema, proclat și triclet și maranafta” (I, 412) sau „să fie afurisit și anafthema, paranafta, proclat și triclet, în vecii vecilor” (II, 42); în fine, cel mai înalt nivel al imprecăției este despărțirea de Dumnezeu (Radosav 1997: 75): „și să n-aibă parte cu H(risto)s” (II, 432). Toate verbele devin, la nivelul discursului imprecăției marginale, sinonime cu „a blestema”.

Violența lexicală conturează un imaginar al damnării. Finalitatea proiectată este moartea – fizică și spirituală, în lumea de aici și lumea de dincolo. Notate pentru a provoca spaima virtualilor culpabili, pentru lumea de dincolo sînt trasate – expresiv – coordonate ale geografiei subpămîntene, locul chinurilor veșnice, iadul (fîreșc, punctul ultim al blestemului fiind pedeapsa). Urgia dumnezeiască este completată de proiecția diavolului în pedepse. „Cine ar vrea să o clintească să fie tovarăș vrăjmașului, adică diavolului, să trăiască cu el în chinurile veșnice” (I, 90), „iară cine o va rășui, să fie prietin cu dușmanul, să trăiască cu dînsul în munca de veci” (I, 252). După ce va fi „blestemat și nimicit” de Evangheliști, de cei 318 părinți niceeni și de cei 12 Apostoli, viitorul eschatologic al celui care a luat cartea stă sub semnul traiului în comun cu „diavoli cei turbați” (I, 156). Ratarea finalității destinului creștin, anularea șansei îndumnezeirii, excomunicarea din comuniunea cu Dumnezeu corespunde, inevitabil, unei apropieri de lumea opusă: „Și cine a fura-o să fie al 70 de draci și să fii afurisit și să nu-i aibă Dumnezeu de știre și să fii în iad.” (I, 337). Astfel, o imagine a iadului plină de foc, întuneric și scrișnire a dinților – care și astăzi dăinuie la nivel popular – se desprinde din blestemul celui care ar lua *Octoihul* donat de popa Vasca bisericii din satul Rîbna Mare: după ce va avea ca pîrîș la Judecată pe „Arhistrategul Mihail” și va fi „blestemat, de trei ori blestemat” de părinții de la Niceea, procesul va fi, clar, pierdut: „și casa lui să fie dată judecății Gomorei și sufletul lui iadului celui cumplit, să fie aruncat în focul cel veșnic, unde sînt viermii cei neadormiți și să scrișnească dinții lui în întunerecul cel din afară” (I, 182). Un alt culpabil care „s-ar ispiti să o furi” este proiectat, aproape folcloric, „cu toț dieavoli împreună să

ste la Iad și talpa Iadului să sprijinască în veci de veci”, blestemul alunecând spre sudalmă: „să fii afurisit în burduhul dracului, amin” (III, 17). Un blestem degradat într-o injurie (Mazilu 2001: 249) proferează și băcalul Voicu, notându-și dreptul de proprietate asupra cărții: „și cine să va ispiti să o fure să fie afurisit și anatamisit și al dracului” (III, 470). Remarcăm în literatura aceasta a blestemelor concretețea imaginilor care descriu consecințele vizate, gradul de abstractizare fiind redus, în favoarea transparenței mesajului. Intrarea în rău se face la modul cel mai concret. „Și cine să va ispiti să o furi [...] să miargă în focul nestins și în Tartarul cel mai de desupt, și să lăcuiască în burdeiu Dracului” (IV, 552). Blestemele plasticizează imaginarul utilizat: „să fie negru ca Dracul” (I, 191), unde utilizarea numelui tabu conferă mai mare putere blestemului, provocând teama de cel invocat. Magia verbală glisează cu ușurință, cum am amintit, spre injurie ca supapă de defulare. O *Liturghie* conține o descărcare plină de violență, care, cel mai probabil, nu are a face cu furtul de carte. Însemnarea-ocară de la 1773 conturează o traiectorie de desacralizare a blestemului, ieșirea lui de sub egida religiosului (atât prin fapta pe care o interzice, cât și prin conținutul sfânt al cărții pe care este scris) și intrarea în sfera laicului trivial: „Pre Radul și cu argatul, să-i ia Dracul și să-i mînce cîinii pre cî(m)pi și să fiea despărțit de creștini”, încheind, simetric, cu „Mînca-l-ur cîinii pre Randul (sic!)” (II, 213).

Blestemați ai istoriei creștine

Pentru a exemplifica mînia lui Dumnezeu, sînt chemate figurile livrești detestabile din istoria creștinismului. Primul care beneficiază de un blestem oficial (cel al Sinodului de la Niceea) este ereticul Arie, o prezență insistentă a blestemelor din însemnări. De asemenea, apar în discursul imprecăției figuri ale Vechiului Testament: Cain, primul fratricid, blestemat a fi nomad, veșnic zbuciumat (tradus prin „cutremurul lui Cain”, un Parkinson chinuitor), Core, Datan și Aviron, pedepsiți exemplar deoarece s-au răzvrătit împotriva lui Moise, trădătorul lui Hristos, Iuda; mai este invocată lepra lui Ghezie (Mazilu 2001: 372-375). O variantă complexă și dramatizată a blestemului scrie monahul Misail pe *Psaltirea* cumpărată și donată mănăstirii Neamțului: „Iar după moartea mea, cine se va ispiti să îndrăznească să o ia de la această mănăstire sau s-o vîndă în altă parte sau s-o facă să fie a sa, acela să fie blestemat de 318 Părinți cei din Nicheia și să fie la un loc cu Iuda și cu iudeii care au strigat: ia-l, ia-l, răstignește-l, și sîngele lui asupra lor. Și să se afle la judecată cu cel de trei ori blestemat cu Arie și Evnomie și Dioscor și Sevir cel fără cap și să stea la cumplita judecată a lui Hristos de gît cu cei cărora le spune Domnul: plecați de la mine, blestemaților, în focul veșnic pregătit diavolului și îngerilor lui și să fie neiertat de noi, în veci, amin.” (I, 91).

De cele mai multe ori, blestemul se caracterizează prin violență lexicală, printr-o acumulare în crescendo a efectelor vizate, creată la nivel morfo-sintactic prin conjuncția coordonatoare copulativă și pentru a-l face mai de temut. Este redundant, repetitiv, mizează pe tautologia exprimării chinului și a morții, pe

pleonasm, ținând, din punct de vedere stilistic, de figurile insistenței (Mazilu 2001: 321). Pedepșa invocată este, de multe ori, drastică. *Evanghelia* donată de zahanagiul Neagu și soția sa întru pomenirea lor și a părinților conține un blestem înfricoșat și complex: „Deci, care nu s-ar temi de Dumnăzău și ar lua-o de la însăși, făcînd o îndrăzneală[lă] ca aceie [...] unii ca aceie, netemător(i) de Dumnăzău, să aibă părăș pe Sfîntul hramul acestii sfîntii bisericii ce s-au numitu mai sus, înainte(a) înfricoșatului județ, și să fie afurisiți și dați anaftimii, marana(timii) și să fie neiertați unii ca acei... (și de Maica Pre)cista și de trei sutei și optusprezeci Oteți de la Nicheia; hierul, pietrile și lemnile să putrezască și să să răsipască, iar trupurile lor să ste întregi, și să aibă și cu trecletul Ari(e), să-i înghiță pămîntul de vii ca pre Datan și Avironu, să-i lovască cutremurul lui Cain și bubile lui Ghiez, și în viața lor pre pămîntul acesta procopsală să nu aibă.” (I, 535).

Neputrezirea

Începînd cu secolul al XVIII-lea, o altă maledicțiune este adresată celor care se fac vinovați: neputrezirea. Descompunerea cadavrului simbolizează, în viziunea creștină, reintegrarea în ordinea naturală, (re)întoarcerea la elementele constitutive ale lumii minerale. În unele blesteme accesul la putrefacție este interzis, trupul celui afurisit va rămîne netopit, nedezlegat, i se interzice trecerea, desprinderea de această lume, în definitiv, la odihna veșnică (Țighiliu 1997: 301). Formulele care condamnă la neputrezire urmează, în general, același tipar, cu variații minime: „[...] Iar cine s-ar ispiti să o ie sau să o fure sau să ie cu săla de la svînta mănăstire, fără voie a lui Dumnedzău, unul ca acela să fie afurisăt și anaftema, proclat și treclet și maranafta. Lemnele și hierul și pietrele și tote cîte sînt, să putredzască, dar trupul unuia ca aceluia să nu mai putredzască în vecii veacului, și să aibă pîrîși la vreme giudețul pe Svetii Onofrei, a căruia este hramul aice, amin” (I, 412). Alături de degradări firești (ruginirea fierului, putrezirea lemnului), se cere ca elementele cele mai dure (precum piatra și fierul) să se desfacă în elementele componente – elemente care provin din blestemul grecesc (Mazilu 2001: 389) – însă trupul celui blestemat să rămîna întreg, fără a putea fi eliberat de lestul pămîntesc: „[...] Fierul, lemnu, să putrezască și să s(e) răs(i)pască, iar acela să fie neiertat [...]”. Uneori, însă, tiparul este uitat, încurcat, semn că blestemul începe să piardă din gravitate: „[...] Iară cine să va ispiti ca să o iei din numita biserică, să nu fie iertat de Dumnezeu și de mini și să fii subt blestem și anaftimizat ca o piatră ce nu putrezești” (III, 554). Uneori blestemul pune în funcțiune elemente din cartea pe care o protejează – „[...] cine s-ar ispiti a o loao fără știrea mea să n-aibă folos nimică din scriptura aceasta în zioa năcazului.” (II, 341).

Evoluția blestemului în însemnări

Observăm că, pe măsură ce înaintăm în timp, însemnările cu caracter de protejare a cărții se mai răresc, fără a dispărea, însă. Impactul blestemelor în mentalitatea colectivă a lumii premoderne, de la început de veac XIX, a scăzut, cu siguranță. Posibil, el mai este scris pe filele cărților din obișnuință, urmînd un

tipar al însemnărilor pe carte, după modelul celor precedente. Ceva se schimbă și în imaginarul blestemelor acestei perioade. Pedepsa spirituală pierde teren în favoarea celei fizice. Nu se mai mizează pe conturarea unei înfricoșătoare Judecăți dumnezeiești care va avea drept consecință condamnarea la munca veșnică în spațiul creștin al sancțiunii. Fără a dispărea complet din amenințările imprecăției, iadul pierde din consistența cu care este descris pînă acum. Diavoliî încetează a mai popula atît de des retorica anatemei. Dimpotrivă, sancțiunile aduse în prim plan și propuse sînt imediate, aparțin lumii acesteia, nu trebuie să treacă o veșnicie pînă la pedepsirea culpabilului. Încălcarea prevederilor, a dispozițiilor însemnării atrage după sine efecte care vizează mai ales partea fizică, materială a omului și nu cea spirituală. Sărăcia și lipsa sporului devin topoi ai noii imprecății: cine va fura cartea sau va citi incomplet din ea „unul ca acela să fie amestecat și afurisit și vreo procopsală să nu vadă în toată viața lui, și de ostenelele lui nici un folos să nu aibă, ce alții să le răpască din mîna lui” (III, 425); „Și de ar îndrăzni cineva de la acest sf(î)nt lăcașu a o înstrăina, unul ca acela va căde în lipsă și în sărăcii mari” (III, 606). Unele sancțiuni sînt foarte precise și vizează activități vitale: cine ar fura sau ar tăgădui *Liturghia* încărcată cu blestem, „să fie afurisit și blă(stă)mat de toți sfinții [...] și să nu să poată hrăni în toată viața lui, cît a fi și a trii (sic!) el, amin” (IV, 89). Alteori sancțiunea dorește să provoace un handicap fizic: cui va înstrăina volumul „Maica Domnului să iei vederile și să rămîie orb și olog” (IV, 163), iar cine va lua o altă carte „aceluie să-i săci mîinile di pin umăr și să fii afurisit cu tot neamul lui” (IV, 380). Vorba laică și duhul nereligios încep să domine (Mazilu 2001: 298): „Această carte esti a mănăstirii numită Vulpi și ceni s-ar ispiti ca să o furi să fie în burdufu dracului” (IV, 428).

Topos și invenție

Am amintit mai sus că, din punct de vedere al tiparului, blestemul din însemnările de pe cărțile și manuscrisele vechi este, totodată, topos și invenție. Unele anateme aruncate asupra hoților aproape că provoacă zîmbete prin ineditul și concretețea imaginilor conturate. Astfel, cine ar deposeda pe popa Aron de *Penticotarul* cumpărat cu propriii bani „să fie afurisit de 318 Sfinți cei din Nicheia și se intre dracul într-însu, să zbiere ca mîgariu cînd îl mînîncă lupii” (I, 519). O altă variantă, dramatizată, cu o tentă umoristică, o găsim într-o consemnare de la 1853: „Și cine o va fura, în iad va intra și de acolo va striga dracilor, va zici: lase-mă în paci, că ce-am făcut n-oi mai faci” (IV, 447). Hazul și rima reduc mult din gravitatea blestemului.

Un simptom clar al desacralizării sînt formulările inverse, în care imprecăția își pierde trăsătura definitorie. Blestemul nu mai este institutor al unor consecințe malefice, ci, dimpotrivă, se metamorfozează într-o binecuvîntare pentru cel care încalcă regulile creștine și morale. O însemnare de la 1839 de pe o *Liturghie* conține un text cu aceeași structură ca și a blestemului, care, în schimb, nu numai că îl binecuvîntează pe fur, dar conține și laude la adresa lui: „[...] Și cine se va

afla bun de cap să o tăinuiască, acela să aibă parte de dănsa și să fii sănătos să o stăpânească și să-i dea Dumnezeu laudă în... lui pân va adormi la sfântul lăcaș a Domnului și Dumnăzăului și Măntu(ito)rului nostru Isus Hristos.” (IV, 196). Furtul cărții devine o transferare legitimă a posesiei cărții, efectele malefice s-au transformat în laudă dumnezeiască. Exemplul nu este singular, ironia și schimbarea funcției blestemului anunțând o schimbare de atitudine în cadrul mentalității cu privire la funcția și puterea blestemului.

Timpul blestemului

Blestemul implică și o dimensiune temporală; eternizat prin scris, el este o proiecție asupra veșniciei. De cele mai multe ori timpul gramatical al blestemului este viitorul, exprimat prin indicativ sau conjunctiv; cu aceeași valoare de viitor este utilizat prezentul, iar condițional-optativul exprimă virtualitatea păcatului: „cine ar încerca să-l strice sau să-l vîndă” (I, 41), „cine s-ar încumeta [...] să ia sau să strice această danie” (I, 51). Efectele blestemului sînt proiectate „aici și pe lumea cealaltă” (I, 52), într-un viitor al pedepsei fizice pămîntești, dar și al eternității. De cele mai multe ori consecințele imprecției se produc „în acest veac și în cele viitoare” (I, 161), „în secolul prezent și pe viitor” (I, 447), „în vecii ce fără de sfîrșit” (IV, 396), „acum și pururea și în vecii vecilor” (IV, 552) – deci în veșnicia creștină, în timpul lui Dumnezeu.

Timpul escatologic apare reprezentat de Judecata de Apoi, la care se face referire în blesteme începînd de la jumătatea secolului al XVI-lea și pînă la mijlocul celui de-al XIX-lea, cu mențiunea că spre sfîrșitul epocii cercetate, „strașnicul giudeț” este pomenit mult mai rar. Astfel, maledicțiunile imprecției se vor concretiza, de cele mai multe ori, „la ziua înfricoșată a judecării” (I, 111), cînd toți intercesorii lui Dumnezeu sau chiar Dumnezeu însuși devin „pîrși” ai vinovatului – „și să aibă pîrș la strașnicul județ pe însuși Domnul Dumnezeu și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos” (I, 100).

Uneori însă blestemul are un termen de „expirare”. Intervalul în care acționează este limitat de durata vieții umane, ceea ce întărește mutarea accentului pe blestemul adresat trupului de carne din viața pămîntească, iar nu sufletească: „[...] și cine s-ar ispiti ca să o ie sau să o fure, să nu îndrăznească, pentru frica lui Dumnezeu, că nu-l voi ierta cît mă va ține Dumnezeu pre pămînt viu cu trupul [...] de mă va lu[a]-oa Domnul din viața aceasta, atunci să fie iertat de mine și de Dumnezeu, ori în ce feliu ar fi, sau furat sau luat, fără de voie-mi, să fie iertat în veci, amin.” (III, 107).

Anatema conține și antidotul efectelor malefice. Limita temporală a acțiunii blestemului este întoarcerea cărții la locul ei: „Această *Psaltechie* este a me [...] și cine o va înstreina să fie supt neiertat canon pînă ce iarăși o va aduce înapoi” (III, 108). Blestemul se constituie în forma unei povățuiri, a unui dialog sfătos cu virtualul culpabili prin prezentarea avantajelor și dezavantajelor faptei. Un *Chiriadromion* aparține „besericii Vovidenii din Ieș, în Tîrgu de Sus, și cini a

tăgădui-o de la această biserică, să nu-l ierte Mai(ca) lui D(u)mnezău la înfricoșata judecată, când vom sta toți goli înaintea înfricoșatului divan. Mai bini adu-l înapoi la această biserică mai sus po(me)nită, ca să scapi de acest păcat și de altele mai multi, dar de nu vii păzi acest înscris, să nu ai iertăciune nici aici, nici acolo unde ai mergi, amin, amin, amin.” (IV, 232). Contrapunctic, uneori blestemul conține și contraponderea sa, binecuvântarea pentru cei ce vor acționa în direcția prezervării volumului: „[...] iar ci(ne) s-ar ispiti a-l fura să fie blestemat de cei 318 Sfinți din Nicheia și treclet, proclat și neiertat de Dumnezeu, iarăși cine l-ar spune să fie iertat de Dumnezeu” (III, 69).

Structura

În unele cazuri structura blestemului este simplă, contrasă: „Această carte numită *Grigorie Bogoslov*, dacă cineva îndrăznește s-o ia din biserică, să fie blestemat.” (I, 25). Deseori blestemul este, însă, complex, conține o aglomerare de nume preluate din biblie sau hagiografie, precum și pedepse augmentate, cu scopul de a-l face înfricoșător: „Și cine să va ispiti să o furi, să nu-i ajute Dumnezău. Ori de o va șu fura, proclat și afurisit să fii de Dumnezău și de Maica Precista și de Sfântul Ioan Botezătorul și de Sfinții Apostoli blăstămat să fii; și de sfântul Neculai, la care lăcaș am slujit, și de toți mucenicii, și de toți cuvioșii, și de toți arhierii și de toți sfinții blăstămat să fie și de mine păcătosul. Și să miargă în focul nestins și în Tartarul cel mai de desupt, și să lăcuiască în burdeul Dracului și să (fie) blăstemat și afurisit de toți sfinții patriarși și de mai marii oștilor, Sfinții Îngiri Gavriil și Mihail. Și să fii blăstămat tot niamul lui, și acum, și pururea și în vecii vecilor, amin.” (IV, 552).

Spațiul ocupat de blestem este o dovadă atât a seriozității (solemnității) acestui act, cât și a valorii cărții în epoca cercetată. Astfel, nu în puține cazuri, cea mai mare parte a însemnării este constituită de invocări ale divinității împotriva celui care „s-ar ispiti să înstreineze” tomul respectiv: „să fie afurisitu și anathima și blăstămat de Tatăl și de Fiiul și de Duhul Sfintu și d(e) toate cetile îngerești și de trei sute și opt oteți carii sintu la Nechidie și de Sfinții Vasili cel Mare, Gligorie Blagoslovu și Ioan Zlataust și de toți sfinții”. Urmează apoi o enumerație a „oricine s-ar greși să o ie de la biserică, ori călugăru, ori preut, sau diacu, sau alții din prostime” (I, 133); și în altă parte se explicitează posibilitățile „mijlocitori” ai înstrăinării obiectului de cult: „au din arhierii, au din domni, au din boieri, au din egumenii [...], au din călugării mănăstirii, au și dintr-alți streini” (II, 109). Uneori întreaga însemnare este constituită de blestem (II, 81).

Concluzii

În concluzie, blestemul este o prezență în viața cotidiană românească în perioada 1429-1859. Retorica anatimizării stă în strânsă legătură cu sentimentul religios al comunității. Cartea era un obiect de preț în epoca cercetată – cel puțin sub două aspecte: prin conținutul religios și prin ferecarea în aur, argint și pietre prețioase. Prin donație, devine obiect de cult și garanție a iertării păcatelor

donatorului. Faptul că volumele erau adeseori furate este certificat de nevoia de a o asigura împotriva unui astfel de delict. Astfel, cartea va fi încărcată cu un blestem mai mult sau mai puțin înfricoșător, va fi protejată prin puterea magică a cuvântului de a invoca forțe cerești și diavolești împotriva celui care va călca interdicția înstrăinării. Blestemul îi vizează pe toți cei care ar fi putut schimba, într-un fel sau altul, sediul cărții, fixat prin achiziție, donație etc. (Mazilu 2001: 277). Sancțiunile vizează atât latura materială, cât și cea spirituală a omului. În ansamblu, virtualii culpabili sînt amenințați cu despărțirea, cu teribilele ei urmări, de cele sfinte (Mazilu 2001: 336). O întregă ierarhie divină și bisericească este chemată în sprijinul și spre realizarea anatimizării celui vinovat. De asemenea, puterea exemplului este prețuită: figurile detestabile ale ereticilor și ale celor care s-au opus învățămintelor lui Dumnezeu, împreună cu pedepsele pe care le-au suferit populînd imaginarul imprecăției. Sancțiunile vizează atât lumea de aici, cât și cea de dincolo. Moartea, biologică și spirituală, constituie finalitatea oricărui blestem. Judecata de Apoi este un punct de referință în pedepsirea hoților de cărți. În cadrul tribunalului divin, pîrși vor fi toți sfinții, în frunte cu Dumnezeu. Sentința, irevocabilă, condamnă pe culpabil la chin veșnic, laolaltă cu dracii care populează un imaginar plin de substanță al iadului. Totuși, la începutul veacului al XIX-lea pedepsele invocate sînt mai „umane”, în sensul că ele nu mai vizează un viitor escatologic, ci prezentul și viitorul în această lume. Pentru a pedepsi pe delincvenți, sînt convocate sărăcia și suferința fizică. Pierzînd teren, blestemul se desacralizează, uneori devine hazliu sau are valori inversate. În „durata lungă”, a mentalului colectiv, ceva s-a mișcat, o mutație s-a produs. Încrederea oarbă în puterea cuvîntului-anatemă scade.

Bibliografie selectivă

- Bernea, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Levi-Strauss, Claude, *Antropologia structurală*, trad. din limba franceză de J. Pecher, Editura Politică, București, 1978.
- Ofrim, Alexandru, *Cheia și Psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Editura Paralela 45, 2001.
- Mazilu, Dan-Horia, *O istorie a blestemului*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Radosav, Doru, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997.
- Țighiliiu, Iolanda, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova, secolele XV-XVII*, Editura Paideia, București, 1997.